

2015 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *F. ROMHÁNYI BEATRIX*
KOLOSTORHÁLÓZAT – TELEPÜLÉS-
HÁLÓZAT – NÉPESSÉG

- *PÁLFFY GÉZA*
A SZAKÍTÁSOK ÉS KIEGYEZÉSEK
ÉVSZÁZADA

- *ERDŐDY GÁBOR*
SZALAY LÁSZLÓ, A POLITIKUS

- *DÉNES IVÁN ZOLTÁN*
SZEKFŰ GYULA BETHLEN GÁBOR-KÉPE

- *SZILÁGYI MÁRTON*
A MARTINOVICS-ÖSSZEESKÜVÉS
ELÍTÉLTJEINEK BÖRTÖNVILÁGA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,

R. VÁRKONYI ÁGNES], SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,

SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

F. Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz	1
Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban	51
Erdődy Gábor: Szalay László, a politikus	67
Dénes Iván Zoltán: Szekfü Gyula Bethlen Gábor-képe	97

MŰHELY

Szilágyi Márton: Elviselni az elviselhetetlent. A Martinovics-összeesküvés elítéltjeinek börtönvilága	121
Halász Iván: A nemzetközi felügyelet alatt élő lengyel városállamok az 1939 előtti Európában: Krakkó és Danzig szabad városok	131

MÉRLEG

A magyarországi Anjou-kutatások francia és olasz szemmel	155
--	-----

MEGEMLÉKEZÉS

R. Várkonyi Ágnesről (1928–2014) (<i>Péter Katalin</i>)	175
Katus László (1927–2015) (<i>Szász Zoltán</i>)	178

A nemzetközi felügyelet alatt élő lengyel városállamok az 1939 előtti Európában: Krakkó és Danzig szabad városok

A nemzetközi politika néha nagyon talá-
lékony tud lenni, nemcsak a feszültségek gerjesztésében, hanem az egyes feszült
és bonyolult helyzetek kezelésében, illetőleg az azokból adódó problémák megol-
dásában egyaránt. Ez különösen igaz akkor, amikor nagyjából hasonló erejű hatal-
mak érdekei ütköznek össze egy-egy ügy kapcsán és egyikük sem akar engedni,
ugyanakkor éppen senkinek sem áll érdekében (illetve módjában) az adott területi
vita erőszakos megoldása. Ilyen helyzetek viszonylag ritkán fordulnak elő, és a
legtöbb területi vita a történelemben előbb vagy utóbb a fegyveres erőszak eszka-
lálódásához vezetett. Érdeemes részletesebben szemügyre venni azokat az eseteket,
amikor ez mégsem következett be, és a válságkezelő nagyhatalmak meg tudtak
állapodni a közös felügyelettel járó békés megoldásban. A birodalmak és az erősö-
dő nemzetállamok időszakában is akad erre néhány példa. Igaz, többnyire a nagy
világégéseket követően, amikor mindenki kimerült, ereje fogytán volt. A követke-
ző oldalakon két olyan nemzetközi válságkezelő akcióról lesz szó, melyekre 1789
és 1939 között került sor, és amelyek képesek voltak hosszabb – azaz egy évtized-
nél is tartósabb – működőképes megoldásokat produkálni.

Európában az angolok és franciák között vívott százéves háború volt talán a
leghosszabb, mégsem ez a konfliktus tekinthető az első olyan összeurópai égés-
nek, amely alaposan átrendez(het)te volna az egész akkori világ nemzetközi po-
litikai játékterét. Az első ilyen konfliktusnak inkább a harmincéves háború
(1618–1648) tekinthető, melynek befejezése után került sor a vesztfáliai béke-
kötésre. A harmincéves háborút lezáró békerendszer több mint százötven éven
keresztül határozta meg Európa nemzetközi rendjét. A vesztfáliai rendezés egyik
leglényegesebb eleme – nemzetközi jogi szempontból – az állami szuverenitás
fogalmának megjelenése, illetve újraértelmezése lett. A napóleoni háborúkat le-
záró bécsi kongresszus újabb száz esztendőre adott irányt az európai politikának.
A 20. század rendjét a Párizs környéki békék szabták meg. Ekkor hozták létre az
első egyetemes igényű és általános hatáskörű nemzetközi szervezetet, a Neme-
tek Szövetségét. A Nemzetek Szövetsége nem kevesebbre vállalkozott, mint a
világbéke fenntartására.

Bár mindhárom kongresszus vagy tárgyalássorozat fontosnak tartotta az álla-
mi szuverenitás eszméjét, csak a II. világháború utáni fejlődés hozta magával a
szuverén és önálló államok egyenlőségének a gondolatát. Addig teljesen természe-
tes volt, hogy eltérő méretű, erejű és civilizációjú államoknak eltérő lehet a méltó-

sága és mozgástere – azaz evidens volt, hogy az államok nemcsak reálisan, hanem formálisan sem egyenjogúak. Ez megnyilvánult a diplomáciai kapcsolattartás terminológiájában, a diplomáciai protokollban, de akár a nemzetközi közjog normatív szabályaiban is.

Mindkét szóban forgó városállam a korlátozott szuverenitás elvének nemzetközi elfogadottsága idején jött létre, és maguk is csak korlátozott önállósággal rendelkeztek. A témával foglalkozó egyik korábbi alapmű korlátozott szuverenitású területeknek nevezi az ilyen entitásokat, és a következő formákat különbözteti meg: 1. a külföldi szuverenitás alatt lévő törzsi területek, ahol a hatalom megoszlik a külföldi hatalom és a helyi vazallusai között; 2. a koronagyarmatok és domíniumok; 3. az úgynevezett szolgálmatok (*servitutes*), mely alatt azt kell érteni, hogy egy szerződés különböző korlátozásokat vezet be meghatározott külföldi terület felett vagy kapcsán (a nemzetközi jogban leginkább katonai és gazdasági jellegű szolgálmakról van szó); 4. a kapitulációs jogok, amelyeket például az európai hatalmak képesek voltak kicsikarni a gyengülő Oszmán Birodalomtól; 5. az exterritoriális jogok és privilégiumok, mint amelyeket 1943 előtt az erősebb nyugati államok élveztek Kínában; 6. a protektorátusok, azaz amikor a védnök hatalom közvetlen ellenőrzése alá kerül az egyébként jogilag még létező másik állam életének egy-egy szférája (tipikusan a külügyek, a hadügyek vagy akár a pénzügyek intézésének a joga);¹ 7. a kondomíniumok, amikor egy idegen terület feletti igazgatás jogán két nagyhatalom osztozik;² és végül 8. az úgynevezett mandátum- és gyámsági területek, amelyek feletti végső rendelkezés joga a Nemzetek Szövetségét, majd az ENSZ-et illette meg.³

A most idézett Méir Ydit ugyanakkor a korlátozott szuverenitású területektől megkülönböztette az internacionalizált, azaz nemzetköziesített területeket. A fő különbséget abban látta, hogy a nemzetköziesített területek jogállása nem csupán kétoldalú megállapodásokon vagy megszálláson alapul, hanem multilaterális nemzetközi egyezségnek köszönhetik létüket. Továbbá esetükben nem ideiglenesen kialakult helyzetről van szó, hanem jogállásukat állandónak vagy legalábbis időben korlátozatlanak képelték el. Ugyanakkor az internacionalizált területek mindig olyan lakott területek, amelyeket határozatlan időre hoztak létre mint speciális állami entitásokat, ahol az állami szuverenitást az államok egy csoportja vagy maga a nemzetközi közösség gyakorolja. A helyi elemet

1 Ilyen jogállású volt például az 1880-as évektől Tunézia a francia érdekrendszeren belül, ill. formálisan a náci német megszállás alatt lévő Cseh–Morva Protektorátus 1939 és 1945 között. Utóbbi jogállásáról és működéséről ld. *Eva Janečková: Státoprávní uspořádání Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Aleš Čeněk, Plzeň, 2013.

2 Európa egyik legrégebbi kondomíniuma Andorra, amely 1278-tól létezik – egyik oldalról Franciaországnak, másiktól Spanyolorzágnak van befolyása a kis hegyi államocskára. Másik európai példaként fel lehet hozni a porosz–osztrák kondomíniumot Schleswig-Holstein felett vagy a brit–egyiptomi kondomíniumként működő Szudánt, amely meglehetősen sokáig működött ebben a formában – 1899 és 1954 között.

3 *Méir Ydit: Internationalised Territories. From the „Free City of Cracow” to the „Free City of Berlin.”* Sythoff, Leyden, 1961. 19–20.

ilyenkor értelemszerűen többé vagy kevésbé korlátozzák szuverén jogai gyakorlásában, mégpedig rendszerint egyfajta nemzetközi státútum, megállapodás vagy charta révén, amelyet nem az érintettek határoznak meg, hanem az előbb említett küldő szuverén hatalom.⁴

A Krakkói Köztársaság

A szakirodalom a modern kor egyik legelső ilyen internacionalizált területének a Krakkói Szabad Várost vagy más néven a Krakkói Köztársaságot tekinti,⁵ melynek jogállását az 1815. évi bécsi kongresszuson határozták meg a nagyhatalmak, és egészen 1846-ig állt fenn. Az akkor megkötött bécsi szerződés értelmében a köztársaság Ausztria részévé vált.⁶

Közismert, hogy a 18. század végén Ausztria, Oroszország és Poroszország három lépcsőben felosztották egymás között a lengyel–litván államot.⁷ E folyamat utolsó állomása az 1795-ös esztendő volt – ebben az évben mondott le az utolsó választott lengyel király is.⁸ A végső felosztással egy időben rögtön elkezdődött a lengyelek harca államiségük visszaállításáért. A függetlenségpárti lengyel politikusok sokáig a franciáktól remélték Lengyelország függetlenségének visszaállítását. Különösen reménykeltő volt a Varsói Nagyhercegség létezése (1807–1813/1815), hiszen annak maga Napóleon adományozta oktrojált alkotmányát. Franciaország veresége végül megpecsételte a lengyel remények sorsát is. Az 1815. évi bécsi kongresszus pedig nemcsak az általános európai állapotokat stabilizálta, hanem a lengyel felosztottságot is.

Ezen a kongresszuson a nagyhatalmak viszonylag gyorsan megállapodtak a lengyel területek hovatartozásáról. Csupán egyetlen terület képezett kivételt – Krakkó és környéke. A harmadik felosztás után Ausztria birtokolta ezt a várost, de 1809-ben kénytelen volt eltérni a Varsói Nagyhercegséghez csatolását. A bécsi kongresszuson a kiváló diplomatákkal rendelkező (egyébként házigazda) Ausztria nem volt hajlandó beleegyezni abba, hogy Krakkó az orosz érdekövezetben lévő Kongresszusi Lengyelországhoz kerüljön, az oroszok viszont nem kívánták a várost visszaadni az osztrákoknak. A viszály kedvezett a poroszoknak, hiszen gyengítette partnerei tárgyalási pozícióit. A három nagyhatalom megállapodását nagymértékben elősegítette Napóleon rövid visszatérése a száműzetésből. A nagyobb problémával szembesülő álla-

4 Uo. 20–21.

5 A Krakkói Szabad Város terminus volt igazán hivatalos, mert a bécsi kongresszuson elfogadott megállapodás ezt a fogalmat használta. A lengyelek viszont mindig inkább a Krakkói Köztársaság elnevezést részesítették előnyben. Ld. *Stanislaw Grodziski: Rzeczpospolita Krakowska. Jej lata i ludzie.* Universitas, Kraków, 2012. 22.

6 *Nagy Károly: Nemzetközi jog.* Püski, Bp., 1999. 212. De ugyanígy első helyen kezeli az előbb már idézett Méir Ydit is.

7 Ennek működéséről és hanyatlásáról ld. *Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája.* ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2001.

8 Az első felosztásra 1772-ben, a másodikra pedig 1794-ben került sor.

mok igyekeztek tehát gyorsan – tulajdonképpen még a Waterloo melletti csata előtt – megállapodni a kevésbé lényeges ügyekben.⁹ Végül az 1815. május 3-án kelt szerződés értelmében¹⁰ a város mindenkié lett és senkié: azaz a felosztásban érdekelt nagyhatalmak megállapodtak abban, hogy „szabad, független és semleges” lesz, mégpedig a három nagyhatalom védnöksége alatt.¹¹

Az 1164 négyzetkilométernyi Krakkó és környéke tulajdonképpen korlátozott szuverenitású, az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király felügyelete alatt álló köztársaság lett.¹² Az új állam nemcsak a várost foglalta magában, hanem annak tágabb környékét is. Krakkón kívül idetartozott még három kisebb város: Chrzanów, Trzebinia és Nowa Góra, valamint 224 falu. A lakosság, amely háromötöd részben katolikusokból, a maradék részében pedig zsidókból állt, 1843-ban meghaladta a 145 000 főt.¹³ A krakkói városállam mindegyik felosztó hatalommal határos volt – nyugaton Poroszországgal, északon a cár alatt élő Kongresszusi Lengyelországgal, délen pedig Ausztriával.¹⁴

A Krakkói Köztársaságnak 500 gyalogosból és 50 lovasból álló milíciája volt, amelyet 11 tiszt vezetett.¹⁵ Ebből a létszámból is látszik, hogy ennek az egységnek a fő feladata a rendfenntartás volt, és nem a honvédelem ellátása.¹⁶ Krakkónak tehát alig rendelkezett hadsereggel, és emellett nem nagyon volt lehetősége saját külpolitika folytatására. Nem voltak saját jogú külföldi képviselői, és a városban az osztrák, orosz és porosz rezidensen kívül nem működhetek külföldi államok követségei. Ez a britekre és franciákra is vonatkozott.¹⁷ Mindez meglehetősen viszonylagossá tette a város szuverén és független jellegét.

9 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 14.

10 Ezen a napon egyébként nem egy multilaterális szerződés, hanem három bilaterális megállapodás született (osztrák–orosz, orosz–porosz és porosz–osztrák), valamint egy kiegészítő egyezmény, amely kifejezetten Krakkóra vonatkozott. Uo. 14.

11 *Wojciech Witkowski*: *Historia administracji w Polsce 1764–1989*. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2012. 258–259. és *Norman Davies*: *Lengyelország története*. Osiris, Bp., 2006. 684.

12 A szakirodalomban létezik olyan vélemény is, miszerint a Krakkói Köztársaság formálisan független államalakulat volt, melynek státusában vegyültek a háromhatalmi nemzetközi protektorátus elemei is. Erről ld. *Jacek Goclon*: *Kostytucje Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833*. In: *Konstytucje Polski*. I. PWN, Warszawa, 1990. 236.

13 A krakkói lakosság száma egyébként 1815 és 1846 között nagyon dinamikusan növekedett. A szabad város létrehozásakor még csak körülbelül 88 000 lakosa volt Krakkónak és környékének (ebből magában a városban hozzávetőleg 23 400 fő lakott). 1835-ben már majdnem 124 000-en éltek a területen, de a létszám tovább növekedett. 1843-ban körülbelül 146 000 fő lakott a Krakkói Köztársaságban (ebből majdnem 43 000 fő magában Krakkóban). Ezen impozáns létszámnövekedés főleg a különböző lengyel emigránsok érkezésének volt köszönhető, ill. annak is, hogy Krakkóban olcsóbb volt a mindennapi élet, mint más lengyel területeken. Erről ld. *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 259.

14 *Davies, N.*: i. m. (11. jz.) 684–685.

15 Uo. 685. Erről létezik egy eltérő számadat is. Stanisław Grodziski a könyvében 300 gyalogost és 40 lovast említ. Ld. *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 29. Ez a különbség esetleg abból adódhat, hogy egyes szerzők más-más év adataiból indultak ki.

16 A krakkói városi rendvédelmi erők története nagyon jól fel van dolgozva. Erről ld. *Pawel Cichoń*: *Dyrekcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827–1846*. Księgarnia Akademicka, Kraków, 2014.

17 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 24.

Sajátosan alakult a külföldi katonaság sorsa. Elvben a szomszédos nagyhatalmaknak tilos volt csapatokat tartaniuk a városban. Ennek megfelelően a köztársaság fennállásának első időszakában a felügyelő nagyhatalmak nem állomásoztatták katonáikat a városban, csupán rezidenseik tartózkodtak ott. Ez a helyzet az 1830/1831-es felkelés után változott meg. Ekkor egy időre orosz csapatok szállták meg a városállamot, amely hivatalos semlegessége ellenére támogatta a lengyel függetlenségi felkelőket. Ezek után a nagyhatalmak elkezdtek korlátozni a terület önálló mozgásterét. 1836-tól már nemcsak orosz, hanem porosz és osztrák katonák is tartózkodtak Krakkóban.

A város alkotmányos berendezkedését a nagyhatalmak közösen „garantálták”. Alkotmányos története egyébként meglehetősen mozgalmas volt. A fenti módon létrejött, illetve inkább létrehozott Krakkói Szabad Városban fennállása alatt (azaz 1815 és 1846 között) összesen három alaptörvényt, illetve alkotmányt fogadtak el. Az elsőt még 1815-ben, a másodikat 1818-ban, a harmadikat pedig 1833-ban. Ezek közül az első két alkotmány nagyon hasonlított egymásra, hiszen hasonló kiindulópontjaik voltak. A harmadik alkotmányon viszont már jobban érződött a helyi politikai események alakulásával elégedetlen nagyhatalmak nyomása.¹⁸

A francia nyelven íródott első dokumentumot még a bécsi kongresszuson fogadták el 1815. május 3-án, ezért itt tulajdonképpen a nemzetközi közösség által oktrojált alkotmányról volt szó. Megfogalmazásában fontos szerepet játszott Adam Jerzy Czartoryski herceg, I. Sándor orosz cár ifjúkori barátja és későbbi (azaz 1831 utáni) lengyel szabadságharcos emigráns vezető. Az első krakkói alkotmány deklarálta a jogegyenlőséget, a parasztok személyi szabadságát és a bíróságok függetlenségét. Ez az alaptörvény ugyanakkor nem haladta meg a Varsói Hercegség alkotmányát, inkább jóváhagyta azt. A nagyhatalmak megállapodása és az arra épülő alkotmány több szempontból egy különös hibrid entitást hozott létre – egy olyan szabad várost, amely nem volt sem szuverén, sem független, sőt igazából nem is volt csak városnak nevezhető, hiszen a tágabb környezete is idetartozott. Tehát inkább egy kisebb területiális államról, illetve lengyel államalakulatról volt szó, hiszen az alkotmány francianyelvűsége ellenére a krakkói hivatalos ügyintézési nyelv a lengyel volt. Ezt a lengyel jelleget azonban a nagyhatalmak nem akarták hangsúlyozni. Ezért a lengyel jelző nem szerepelt az állam elnevezésében, illetve a közjogi dokumentumok nem rendelkeztek a köztársaság hivatalos szimbólumairól. Bár szó volt róla, végül nem született önálló valutája sem.¹⁹

A Krakkói Szabad Városnak voltak ugyan államhatárai, amelyek elválasztották ezt az entitást a környező nagyhatalmaktól, de ezek a határok nem voltak átjárhatatlanok. Stanisław Wodzicki például, aki sokáig a helyi kormányként működő Szenátus elnökeként szolgált, a Kongresszusi Lengyelország területén rendelkezett birtokokkal, ami miatt folyamatosan szabadon járt-kelt a két jogi en-

18 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 260.

19 Az első krakkói alkotmány jellegéről ld. uo. 258.

titás között, így intézte a magán- és közügyeit. A mozgás viszonylag szabad volt, legalábbis az 1830. évi lengyel felkelésig.²⁰

A terület nem alkotott önálló vámegységet sem – azaz a szomszédaitól nem választotta el igazi vámhatár. Valószínűleg ennek köszönhetően a város gazdasága ebben az időben virágzásnak indult. Norman Davies a következőképpen jellemezte a helyzetet: „Amíg Varsó maradt a lengyel politikai élet központja, addig az ősi főváros teljes erejével a kereskedelemnek és a csempészetnek szentelhette erejét. Hamarosan Krakkó lett Közép-Európa egyik legjelentősebb közraktára, a tiltott áruk és a szomszéd országok körözött bűnözőinek gyülekezőhelye.”²¹

Krakkó Szabad Állam nem rendelkezett önálló valutával. Eleinte a korábban a Varsói Nagyhercegségben használatos aranypénzeket használták, illetve valamivel később az Orosz Birodalomhoz tartozó Lengyel Királyság arany- és ezüstpénzeit. De más országok valutáját sem vetették meg.²²

Érdekesen alakult Krakkó lakosainak jogállása is, azt ugyanis sem a nemzetközi megállapodások, sem a helyi alkotmány nem rendezte világosan. Az biztos, hogy az itteni lakosok nem voltak sem osztrák, sem orosz, sem porosz alattvalók, és egyik szomszédos nagyhatalomnak sem kellett hűségesküt tenniük. Ha valamilyen okból külföldre utaztak, akkor ott a Krakkói Köztársaság lakosaiként szerepeltek, mivel azonban hazájuk nem számított a nemzetközi jog önálló alanyának, ha ott bajba kerültek, akkor a diplomáciai vagy konzuli segítséget csak a védnökséget vállaló nagyhatalmak külképviseleteitől várhatták el.²³ A külföldiek honosítása egyébként a Kormányzó Szenátus hatáskörébe tartozott.²⁴

Krakkó Szabad Város közjogi felépítése, amelyet az előbb már említett 1815. évi oktrojált alkotmány, valamint az 1818-ban megszületett második krakkói alkotmány rögzített,²⁵ szintén hibrid jegyeket mutatott fel. Az Európa konzervatív legitimista stabilizálásában érdekelt közép- és kelet-európai nagyhatalmak nem lehettek érdekeltek a republikánus berendezkedésű állami entitás megerősítésében, de egy lengyel nemzeti dinasztia alapjait sem akarták lerakni. Ezért született ez a sajátos krakkói államalakulat, amelyben a cenzusos népképviselet elvei keveredtek a korporatív elemekkel, továbbá a polgári jogegyenlőség gondolata a rendi előjogok maradványaival, valamint a modernnek számító hatalommegosztás elmélete a külföldi nagyhatalmak gyámkodásával.

20 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 17.

21 *Davies, N.*: i. m. (11. jz.) 685.

22 Itt a szerző köszönetet szeretne mondani Pawel Cichońnak, a krakkói egyetem docensének a konzultáció során nyújtott értékes információért.

23 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 23.

24 *Pawel Cichoń*: Krakkó Szabad Város központi közigazgatása 1815-től 1846-ig. (Megjelenés alatt a *Jogtörténeti Szemle* 2014. évi 3. számában.)

25 Az utóbb említett dokumentum kidolgozásában egyébként már egy helyi lengyel jogászbizottság vállalt oroszlanrész. Ennek ellenére ez a norma is oktrojált alkotmánynak tekinthető, mert végső soron szintén nagyhatalmi jóváhagyásra szorult. Igaz ugyan, hogy az 1815-ös alaptörvénynél jóval liberálisabb rendelkezéseket tartalmazott. Az 1818. évi alkotmány szövegét ld. Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa z 1818 r. In: *Historia administracji na ziemiach polskich. Wybor źródeł*. Ed. Alfred Konieczny–Tomasz Kruszewski. Kolonia Limited, h. n., 2002. 290–296.

Ennek fényében nem túl meglepő, hogy az első két krakkói alkotmány meglehetősen kiegyensúlyozott liberális közjogi rendszert hozott létre. A törvényhozó testület, illetve az alsóház szerepét a Képviselők Gyűlése (Zgromadzenie Reprezentantów) látta el, amely minden évben legalább egyszer összeült. A testületet a cenzusos választójoggal rendelkező férfiak választották. A zsidók akkor még nem rendelkeztek választójoggal. A szerv eredetileg 41 főből állt. Tagjai közül 26 főt a községek lakói választottak. A két, zsidók által lakott önkormányzati egység (mindkettő Kazimierzben) nem rendelkezett önálló parlamenti képvisellel.²⁶

A végrehajtó hatalom szerepét játszó Kormányzó Szenátus, továbbá a krakkói székeskáptalan és a krakkói Jagelló Egyetem további 3-3 főt delegált, ezenkívül 6 békebíró is ott ült a testületben. Ez a három intézmény – azaz a Szenátus, a káptalan és az egyetem – volt az a három fontos intézmény, amely meghatározta a város politikai és polgári életét. Ehhez képest a Képviselő Gyűlés – melynek létszámát 1833-ban 30 főre csökkentették – hatásköre korlátozott volt. A képviselők számának csökkentése a helyi parlament némi eljelentéktelenedését mutatja.²⁷

Az előbb már említett, részben kormányként, részben felsőházként is funkcionáló Kormányzó Szenátus (Senat Rządzący) az elnökkel együtt összesen 13 választott tagból állt. Ebből ketten a Jagelló Egyetemet, ketten pedig a püspöki kúriát képviselték. Érdekes, hogy a helyi parlament által választott tagok közül négynek a megbízatása élete végéig, négynek pedig meghatározott időtartamra szólt. A püspökséget és az egyetemet képviselő két-két személy egyike élethossziglan lett szenátor, a másik csak határozott időre.²⁸

1833-ban kilenc főre csökkent a szenátorok létszáma – az elnök mellett csak nyolc szenátor maradt. Közülük hetet a Képviselő Gyűlés választott (kettőt az életük végéig), egyet továbbra is a krakkói székeskáptalan. Az egyetem oktatói elvesztették a szenátusi képviselőjüket. De ez a létszámbeli csökkenés csak a lejárat kezdete volt – 1837-től kezdve a nagyhatalmi rezidensek kihúzhatták a szenátorjelöltek listájáról a nekik nem tetsző személyeket, azaz attól kezdve közvetlenül befolyásolhatták a helyi kormány összetételét. 1843 után már nem is választottak szenátorokat és elnököt – mindannyian a pártfogó udvaroktól kaptak megbízatást.²⁹

A Szenátus fő feladata a végrehajtó hatalom gyakorlásának az ellenőrzése volt. A testületben az elnök játszott kulcsszerepet, aki egyben a város elnökének is számított, mégpedig hároméves mandátummal. Ez a mandátum 1833-ban hat évre hosszabbodott meg. Kinevezéséhez és döntéseihez viszont már kellett a három

26 *Cichoń, P.*: *Krakkó Szabad Város* i. m. (24. jz.) 4., ill. *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 261. és 268. A zsidók egyébként helyi szinten sem rendelkeztek választójoggal. Az általuk lakott két község elöljáróit ezért a Szenátus nevezte ki.

27 *Marian Kallas*: *Historia ustroju Polski X–XX. w.* PWN, Warszawa, 1999. 260–262.

28 A szenátusi összetételről ld. *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 264.

29 Az új, 1833. évi alkotmány szövegét ld. *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa* z 29. lipca 1833 r. In: *Historia administracji* i. m. (25. jz.) 308–311., ill. *Cichoń, P.*: *Krakkó Szabad Város* i. m. (24. jz.) 4.

nagyhatalom helytartójának beleegyezése.³⁰ Az első elnököt még a rezidensek jelölték ki, aztán 1818 és 1824 között a Képviselő Gyűlés választotta meg. 1827-ben azonban a nagy hatalmak képviselői a már említett módon érvénytelenítették a helyi parlament választását, és a korábbi elnököt, Wodzickit tartották meg a hivatalban. Ezek után már minden elnök nagy hatalmi kinevezés útján lépett hivatalába.³¹

Az 1833 utáni változások a Képviselő Gyűlésre is kihatottak. Ettől az évtől kezdve e testület már nem évente ülésezett, hanem háromévente egyszer. Igaz, akkor hat héten keresztül tanácskozhattak. 1842-től a képviselőknek csak akkor kellett összeülniük, ha a Rezidensek Konferenciája összehívta őket. Utoljára pedig 1844-ben ültek össze, azaz két évvel a krakkói városállam megszűnése előtt.³²

A krakkói igazságszolgáltatási szervezet viszonylag egyszerű volt. A kisebb polgári ügyekben a békebírák jártak el. A kisebb büntetőügyek a községi bíróságok hatáskörébe tartoztak, amelyek felett az elsőfokú bíróság és a fellebbviteli bíróság állott. A váltóügyeket a Jagelló Egyetem Jogi Kara előtt bírálták el, amely egyébként fő „szállítója” volt a krakkói városállam igazságszolgáltatási személyzetének. Az alkotmányban rögzített polgári jogok ügyében egy külön bíróság járhatott el, amely a helyi képviselői testület mellett működött. Az általános fejlődési tendencia Krakkóban azonban nem volt kedvező – 1833-tól kezdve a bírói kinevezésekhez is kellett már a rezidensek hozzájárulása, és a bírósági rendszer fokozatosan elvesztette függetlenségét, egyre inkább osztrák befolyás alá került.³³

A köztársaság bíróságain erőteljesen érződött a francia jog hatása. Polgári ügyekben ugyanis Krakkó átvette a Varsói Nagyhercegség joganyagát (azaz a Napoleón alatt elfogadott polgári törvénykönyvet), a büntetőjogban viszont az 1803. évi osztrák kódexet alkalmazták. A Krakkói Köztársaság sajátos jogi helyzetére utal az is, hogy eleinte a városállam közigazgatásában is létezett kontinuitás az úgynevezett varsói korszakkal.³⁴ Egy idő után egyébként felmerült, hogy a Krakkóban alkalmazandó polgári és büntetőjogot egyaránt újra kellene kodifikálni, amire a jogi karral rendelkező városban lett is volna szakmai kapacitás. Miután azonban a nagy hatalmak rezidensei nem lelkesedtek ezért a kezdeményezésért, egy bizottság létrehozásán kívül nem is lett belőle semmi.³⁵

A városi közigazgatás és igazságszolgáltatás ellátását tehát láthatólag nagyon megkönnyítette az a tény, hogy ott működött a legrégebbi lengyel egyetem, illetve annak jogi kara. Krakkó viszonylag kis létszámú, de jól működő és nem különösebben túlbürokratizált közigazgatással, valamint felkészült ügyészi és bírói karral rendelkezett. Az egyetem és oktatói fontos szerepet játszottak a város politikai életében. Az egyetem volt ugyanis a helyi értelmiségi és polgári származású liberálisok, valamint – miután egy ideig itt tanultak a más lengyel területekről érkezett diákok – a függetlenségi eszmék fellegvára. Fontos volt a len-

30 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 264–265.

31 *Cichoń, P.*: *Krakkó Szabad Város* i. m. (24. jz.) 6–7.

32 Uo. 13.

33 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 30.

34 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 260.

35 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 31.

gyel nyelvűség ápolásában betöltött szerepe, különösen azután, amikor elkezdődött a lembergi egyetem részleges germanizálása. Egy ideig a Jagelló Egyetem rektora, a polgári származású liberális jogász Walenty Litwiński volt Wodzicki elnök legfőbb ellenfele a városban.³⁶ A kezdeti időszakban tulajdonképpen két „párt” létezett Krakkóban – az elnök köznemesi hívei, valamint a többnyire az egyetemhez köthető liberálisok. Az utóbbiak ugyan soha nem kerültek hatalomra, de a városi intézményekben, az oktatásban és főleg az igazgatószolgálatban mégiscsak fontos szerepet játszottak.³⁷ A városállam fennállásának utolsó éveiben erősen függetlenségi érzelmű konspiratív körök alakultak. Ezzel a krakkói politikai palettán megjelent az a radikális harmadik erő, melynek léte a legjobban nyugtalanította a várost patronáló nagyhatalmakat. Egyebek mellett ez volt az oka a sorozatos megszorításoknak, amelyek egyik legfőbb intézményi célpontja éppen az egyetem volt.³⁸

A fentiekből is látszik, hogy a legfontosabb közjogi fordulóra a városállam életében 1833-ban került sor, amikor osztrák szakértők bevonásával elkészült a harmadik krakkói alaptörvény. Az akkor elfogadott alkotmányt azután később még kétszer (1837-ben és 1842-ben) módosították, mégpedig mindig restriktív módon. Jellemző, hogy amíg az 1815-ös és az 1818-as alkotmány értelmében a nagyhatalmi rezidenseknek formálisan nem volt közjogi szerepük, az 1833-as alkotmány már megemlékezett róluk – azaz a rezidensek hivatalos jogosítványt kaptak arra, hogy a Szabad Város hatóságainak feletteseiként lépjenek fel.³⁹

Az 1833 és 1846 közötti időszakot egyértelműen a helyi hatalmi szervek hatáskörének korlátozása, különösen a parlament szerepének csökkenése jellemezte. A korlátozások egyik mellékes célja egyébként a helyi liberalizmus fészkeként számon tartott Jagelló Egyetem semlegesítése volt, amely ennek megfelelően elveszítette a képviseleti lehetőségeit. A helyi közhatalmi intézmények helyett a három nagyhatalom képviselőit tömörítő Rezidensek Konferenciája került előtérbe.⁴⁰ A rezidensek pozícióját az is erősítette, hogy 1836 és 1841 között a nagyhatalmi katonaság közvetlenül is jelen volt a Krakkói Szabad Városban.

Az első rezidensek, akik egyben a krakkói jogállást és hatalmi működést végleges formába öntő Szervezeti Bizottság⁴¹ tagjai is voltak, inkább közepes rangú diplomatáknak számítottak, de jól ismerték a lengyelkérdést és Krakkó problematikáját. Poroszországot a jogász végzettségű Ernst Reibnitz báró képviselte, Ausztriát Josef Sweerts-Spork, Oroszországot Ignacy Miączyński gróf, aki lengyel szár-

36 Uo. 44–45.

37 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 261.

38 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 47. és 60–61.

39 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 262–263., ill. *Cichoń, P.*: Krakkó Szabad Város i. m. (24. jz.) 4. jz.

40 A krakkói alkotmányokról és közjogi berendezkedésről ld. részletesebben *Kallas, M.*: i. m. (27. jz.) 260–261.

41 A Szervezeti Bizottság főleg az 1818. évi alkotmány kidolgozásában asszisztált. Az 1831 és 1833 közötti időszakban a nagyhatalmak az ügyvezető Újjászervezési Bizottságot hozták létre. Erről ld. *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 260.

mazású arisztokrata volt.⁴² A konzervatív, ugyanakkor meglehetősen határozatlan gróf családja jóban volt a Czartoryski famíliával, ezért Krakóban sokan abban reménykedtek, hogy lengyel érdekeket is fog képviselni. Emiatt egy sor helyi kintetetéssel és tiszteletbeli posztjal halmazták el, de hiába – túl sokat nem tudott tenni a város és nemzettársai érdekében. A legérdekesebb az osztrák delegátus pozíciója volt – eleinte úgymond ő volt a fiatal rezidens, de idővel egyre jobb helyi kapcsolatokra tett szert, valamint akkor, amikor Ausztria a krakkóiak körében népszerűbb lett, mint Oroszország, jelentősen megnőtt a befolyása a helyi ügyekben.⁴³

A nagyhatalmak rezidenseinek már 1833 előtt is igen komoly befolyásuk volt a krakkói politikára. Az, hogy kezdetben a szenátorokat a rezidensek jelölték és nevezték ki, még természetesnek tűnt, de amikor a nagyhatalmak 1827-ben megakadályozták a Szenátus által választott új elnök beiktatását, azt már mindenki nagyon komoly beavatkozásnak érezte a város belügyeibe. A választott elnök helyett a rezidensek akkor ötödik alkalommal is azt a Stanislaw Wodzickit erősítették meg a hivatalában, aki még I. Sándor környezetének kiválasztottja volt erre a posztra.⁴⁴

Az ily módon betartott, illetve betartatott második (azaz még meglehetősen liberális) krakkói alkotmányt azonban 1831-ben két évre felfüggesztették, ami egyértelműen azzal függött össze, hogy Krakó egyik fő menekülési útvonala lett az 1830 novemberében kitört, majd a következő évben levert oroszellenes lengyel felkelésnek. Első alkalommal emiatt vonultak be az orosz csapatok a városba. Ebben az időszakban nem is töltötték be az elnöki posztot, és a liberalizmus melegágyaként számon tartott Jagelló Egyetem képviselőit kizárták a helyi parlament munkájából.

Az említett felkelés után a városállamban teljes mértékben már soha nem állt helyre az egyensúly. A könnyen átjárható Krakó fontos érintkezési pont lett a lengyel emigráció és az egyes nagyhatalmak területén élő lengyel forradalmárok között. Ennek megfelelően a nagyhatalmak jelentős számú titkosügynököt állomásoztattak a városban, akik szabályos ügynökháborút vívtak egymással. Az 1836. évi közös nagyhatalmi katonai bevonulásnak is egy rendőrségi titkos ügynök megöletése szolgáltatott ürügyet.⁴⁵ A krakkói városállam ekkor került először közel a megszűnéséhez, de ekkor még megmentette az, hogy a brit és a francia diplomácia (a Czartoryski-féle lengyel emigráns körök némi ösztönzésére) kiállt Krakó szabad városi státusa mellett, és arra figyelmeztette az oroszokat és az osztrákokat, hogy e térség jogállásáról az összeurópai bécsi kongresszuson állapodtak meg. Az angolok és a franciák mellett Poroszországnak is a status quo felelt meg.⁴⁶

Bár 1841-ben a nagyhatalmak katonái hivatalosan elhagyták a várost, az osztrák csapatok nagyon közel maradtak – gyakorlatilag a Visztula túlsaján. Amikor

42 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 40.

43 Uo. 25–26.

44 *Davies, N.*: i. m. (11. jz.) 685.

45 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 262.

46 *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 56.

tehát 1846-ban kitört az a felkelés,⁴⁷ amely végleg megpecsételte a város sorsát, az osztrákoknak nem kellett indulniuk. Ugyanekkor az orosz csapatok is bevonultak Krakkóba.

1846 novemberében az oroszok és az osztrákok megkötötték azt az egyezményt, amely értelmében Krakkó Ausztriához került, és az osztrák császár egybek mellett Krakkó nagyhercege is lett. 1848-ban ugyan kitört a városban még egy felkelés, de azzal az osztrákok már viszonylag könnyen elbántak. Krakkó végül az osztrák Galícia része lett – ez egyébként egy újabb virágzás kezdetét jelentette.⁴⁸

Az osztrák érdekek előtérbe kerülése nem volt előzmények nélküli. Ez a folyamat már majdnem egy évtizede tartott, és egyértelműen érezhető volt mind a rezidensi testületben, mind a város közhangulatában. Eleinte inkább az orosz hatás volt erősebb. Az oroszok szerezték meg a korábbi Varsói Nagyhercegség döntő részét, ők szervezték meg az úgynevezett kongresszusi Lengyel Királyságot, amelynek királya az orosz cár volt. Az első alkotmányt azon Adam Czartoryski herceg segítette megfogalmazni, aki személyes jóbarátja volt I. Sándor cárnak. Nem mellékes szempont az sem, hogy a városállam első elnökének, akiről korábban már esett szó, éppen orosz területen voltak birtokai. Egyébként a helyiek által kikényszerített lemondása után Wodzicki ezekre a birtokokra, tehát az orosz területre vonult vissza, és soha többé nem tért vissza Krakkóba. Az orosz orientáció döntően 1831 után veszített népszerűségéből. Az osztrákok pozícióit pedig az erősítette, hogy a korai rezidenseik voltak azok, akik a legjőindulatúbban viszonyultak Krakkó autonóm működéséhez, valamint a megszállások idején a katonaságuk is rendezettebben, illetve fegyelmezettebben viselkedett. Jan Schindler, a krakkói városállam utolsó lengyel elnöke hivatala elfoglalása után, amelyre 1841-ben került sor, leginkább az osztrák rezidens tanácsaira hallgatott. Az orosz és porosz rezidens befolyása akkor már jóval kisebb volt a lengyelek körében. Schindler egyébként katolikus pap, illetve a krakkói teológiai kar dékánja volt,⁴⁹ tehát a katolikus Ausztria talán emiatt is jobb opciónak tűnhetett számára, mint az ortodox Oroszország vagy a protestáns Poroszország. Ezzel valószínűleg nem volt egyedül a mérsékeltbb helyi lengyelek körében.

47 Ez a felkelés is a lengyel függetlenségi célokat követte. A legfontosabb vezetői a krakkói egyetem oktatói köréből kerültek ki – a magát diktátornak kinevező Jan Tyssowski itt volt adjunktus, az őt megbuktatni szándékozó „jobboldali” Michał Wisniewski pedig professzor. De a 6000 fős Nemzeti Gárda szervezésében is több egyetemi oktató és diák vett részt. *Davies, N.*: i. m. (11. jz.) 687.

48 Érdekes és sokatmondó tény, hogy az érintett nagyhatalmak egymás között diszkrét módon már 1835-ben megállapodtak, hogy ha a jövőben úgy adódik, akkor a krakkói Szenátus által kifejtett formális kérés alapján a városállami entitás már hozzácsatolható Ausztriához. Ld. *Grodziski, S.*: i. m. (5. jz.) 55.

49 Uo. 59–60.

Az „első” Danzig Szabad Város létrejötte és működése

Bár a Krakkói Köztársaság időben megelőzte Danzig Szabad Város létezését, illetve működését, Danzig komolyabb és főleg régebbi önálló városállami tradíciókkal rendelkezett, mint Krakkó, amely a 17. század előtt melleleg sokáig Lengyelország fővárosa is volt. Egykoron Danzig, azaz Gdańsk a legfontosabb Hanza-városok közé tartozott. Magát a várost valószínűleg a pomerániai hercegek alapították, de 1309 és 1354 között már a Német Lovagrendhez tartozott. 1354-ben hivatalosan köztársaság lett és a lengyel királyok oltalma alá helyezte magát. Így keletkezett az a közjogi kapcsolat, amely Danzigot a történelmi lengyel államisághoz kötötte. A lengyel nemesi köztársaságon belül Danzignak jogilag és gazdaságilag egyaránt privilegizált pozíciója volt, ami főleg abból fakadt, hogy a város ellenőrizte a lengyel–litván állam külkereskedelmi forgalmának jelentős részét.⁵⁰ A lengyel–litván állam első felosztásakor a város még mindig őrizte régies szabadságát, és jelentős önkormányzati jogokkal rendelkezett.

A mindig is német többségű Danzig város azonban 1793-ban Poroszországhoz került, amely felszámolta a gazdag kereskedőváros régi önkormányzatiságát, és meglehetősen központosító irányítási modellt vezetett be.⁵¹ Az első porosz uralom azonban nem tartott sokáig, mert a város 1807 és 1815 között a franciák fennhatósága alatt lévő „független” köztársaság volt. Erre tulajdonképpen a tiltsi béke következtében került sor. A franciák úgy döntöttek, hogy nem csatolják a várost az általuk létrehozott Varsói Nagyhercegséghez, hanem inkább külön kezelik. Ez a helyzet egészen Napóleon bukásáig állt fenn.⁵²

Az első danzigi szabadállam igazgatása a patinával rendelkező archaikus irányítási hagyományok és a modern francia hatás alatt született modellek furcsa egyvelege volt. Ez abból fakadt, hogy a Danzigban katonasággal és egy katonai kormányzóval rendelkező franciák lehetővé tették a város vezetői számára, hogy visszaállítsák az 1793 előtti „ösi szabadságaikat” és intézményeiket, ugyanakkor 1808-ban a danzigiak is magukévá tették az 1804-ben elfogadott francia polgári törvénykönyv rendelkezéseit. A francia jogi megoldások egyfajta lassú terjesztése elejétől végig jellemezte az első Danzig Szabad Város létezését.⁵³

50 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 253.

51 Uo. 253.

52 Az ily módon létrehozott városállam jogállását a fent már említett jogi normákon és egyezményeken kívül szabályozta még a franciáknak a porosz és az orosz állammal kötött szerződése, valamint egy külön francia–danzigi megállapodás. E „szabad városi” megoldás gyökereit ugyanakkor a szakirodalom a különböző államalakulatok halmazaként működő Német-római Birodalomban keresi, amelynek keretein belül a gazdag városok egy része közvetlenül a császár fennhatósága alá tartozott, s ennek következtében komoly önállóságnak is örvendtek. Amikor 1806-ban a Német-római Birodalom megszűnt, a hat legjelentősebb birodalmi város megszerezte a szabad (már-már szuverén) városi státust, és ebben a minőségben csatlakoztak a Rajnai Szövetséghez. Erről ld. *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 254.

53 Uo. 255.

A már említett francia katonai kormányzó és hadsereg mellett francia vámigazgatóság is működött a városban, ami főleg a britek ellen irányuló kontinentális blokáddal függött össze. Bár a kormányzóként működő francia tábornok befolyása fokozatosan nőtt, valamint újabb és újabb területekre terjedt ki, a franciák az egész terület mégiscsak viszonylag tapintatosan és diplomatikusan hajtották végre.⁵⁴

Ez azt is jelenti, hogy Danzig lakossága ebben az időszakban működtethette saját igazgatási intézményeit is – a saját Szenátust, az önálló városi bírósági rendszert, a Százak Kollégiumát, amelyet „harmadik rendnek” vagy osztálynak is neveztek. Az utóbbi testület a 16. század óta létezett, és főleg a városi polgárok, kereskedők és kézművesek érdekeit képviselte. A szerepe fokozatosan nőtt, és ez igaz volt az 1807 és 1815 közötti időszakra is. A bírói testület 12 főből állt, és rendszerint háromfős tanácsokban ítélték.⁵⁵

Az előbb említett testületek hatással voltak Danzig jogalkotására is, amely azonban elsődlegesen a Szenátus hatáskörébe tartozott. A Szenátus a régi városi tanácsból alakult ki a 18. század végén, és az élén elnök állt, aki tulajdonképpen felváltotta a régi polgármestert. Először 12, majd 22 főből állt, akik között helyet foglaltak a város egyes kerületeinek a polgármesterei is. A Szenátus volt a szabad városállam legfőbb végrehajtó szerve, neki engedelmességek a városi hivatalnokok is. A munkáját különböző bizottságok segítették, amelyek egyre inkább szakosodtak és működésük szakszerűvé vált.⁵⁶

A fent már említett porosz központosítási politikának köszönhetően a napóleoni korszak végén a danzigiak között a porosz uralom emléke egyáltalán nem volt népszerű, ezért a bécsi kongresszustól leginkább a korábban már megszokott szabad városi státusz visszaállítását remélték. Végül azonban csalódtak, mert nem ők, hanem a krakkóiak kapták meg a szabad városi státust, őket pedig visszacsatolták Poroszországhoz. Danzig tehát 1918-ig Németország és azon belül Poroszország részét alkotta. Tény, hogy a danzigiak egy évszázad alatt komolyan összenőttek az új német államukkal, ezért 1919-ben már nem akartak az újjászülető Lengyelországhoz kerülni.

Danzig Szabad Város jogállása az I. világháború után

Danzig sorsát az I. világháború után a francia Versailles-ban aláírt békeszerződés döntötte el. A szerződés XI. fejezete foglalkozott ezzel a kérdéssel, amely fejezet összesen nyolc cikkből állt – a 100. cikktől kezdve egészen a 107. cikkig. Az első említett cikk arról rendelkezett, hogy Németország lemond a Szövetséges és Társult Főhatalmak javára az egyes területeire vonatkozó jogairól és igényeiről. Ezek közé tartozott Danzig és környéke is. A 102. cikkben a Szövetséges és Társult Fő-

54 *Edwin Rozenkranz*: Napoleónskie Wolne Miasto Gdańsk. Ustrój, prawo, administracja. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Gdańsk, 1980. 39–43.

55 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 257.

56 Uo. 257.

hatalmak kötelezték magukat arra, hogy Danzig városát a 100. cikkben meghatározott területtel együtt szabad várossá nyilvánítják és a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezik. A 103. cikk értelmében Danzig Szabad Város alkotmányát a Nemzetek Szövetsége Főbiztosával való egyetértésben a Szabad Város szabályszerűen kijelölt képviselőinek kellett kidolgozni, az ily módon létrehozott alkotmányt pedig a Nemzetek Szövetsége garanciája alá helyezték. A Főbiztos megbízást kapott arra is, hogy első fokon eljárjon minden olyan jogvitában, amely Lengyelország és a Szabad Város között a békeszerződés vagy az azt kiegészítő megállapodások és egyezmények tárgyában felmerülne. A Főbiztos székhelye Danzig lett.

A 104. cikk értelmében a lengyel kormánynak és Danzig Szabad Városnak egyezményt kellett kötniük, amelynek megtárgyalására a Szövetséges és Társult Főhatalmak kötelezték magukat, és amelynek Danzig Szabad Város létesítésével egy időben kellett életbe lépnie. Az egyezmény célja pedig, hogy „1. Danzig Szabad Várost a lengyel vámterület határai közé helyezze, és gondoskodjék a kikötőben szabad övezet létesítéséről; 2. korlátozás nélkül biztosítsa Lengyelországnak a Szabad Város területén levő, Lengyelország behozatala és kivitele szempontjából szükséges vízi utak, dokkok, kikötőmedencék, rakpartok és egyéb berendezések szabad használatát és igénybevételét; 3. biztosítsa Lengyelországnak a Visztula, valamint a Szabad Város területén levő egész vasúti hálózat ellenőrzését és igazgatását, kivéve a közúti villamos vasutakat és az elsősorban a Szabad Város szükségleteinek kielégítésére szolgáló egyéb vasutakat, úgyszintén biztosítsa a Lengyelország és Danzig kikötője közötti posta-, távíró- és távbeszélő-forgalom ellenőrzését és igazgatását; 4. biztosítsa Lengyelország jogát a fent említett vízi utak, dokkok, kikötőmedencék, rakpartok, vasutak és egyéb berendezések és közlekedési eszközök fejlesztésére és megjavítására, valamint az e célból szükséges területek és egyéb javak megfelelő feltételek mellett történő bérlésére vagy megvételére; 5. gondoskodjék arról, hogy Danzig Szabad Városban semmiféle hátrányos megkülönböztetés ne történjék lengyel állampolgárok és más lengyel származású vagy anyanyelvű személyek hátrányára; 6. biztosítsa Danzig Szabad Város külügyeinek a lengyel kormány által való vitelét, úgyszintén állampolgárai külföldi országokban való védelmét.”⁵⁷

Danzig Szabad Város létezése és működése szempontjából a következő jogi dokumentumok bizonyultak meghatározónak: a legyőzött Németországgal megkötött, korábban már említett versailles-i békeszerződés Danzigra vonatkozó rendelkezései (a szerződés 100–107. cikkei), továbbá a danzigai szerveknek a Lengyelországgal 1920. november 9-én megkötött egyezménye,⁵⁸ amely párizsi

57 A békeszerződés szövegét magyarul ld. *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai. 2., átd. bőv. kiad. KJK–Gondolat, Bp., 1983. 53–78.

58 A lengyel delegációt Ignacy Paderewski miniszterelnök vezette, a danzigiakat pedig Sahn polgármester képviselte. Ld. *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 189.

szerezésként vonult be a történelembe,⁵⁹ illetve a helyi népképviselői szervek és a lakosság által elfogadott alkotmány, amely ugyan önállóan, de a Nemzetek Szövetsége egyértelmű bábáskodása mellett született. Az alkotmányt egyébként a Nemzetek Szövetsége Tanácsa csak néhány nappal a párizsi szerződés aláírása után hagyta jóvá – 1920. november 15-én.

Danzig Szabad Város fokozatosan nyerte el azt a közjogi formát, amelyet a két világháború közötti időszakban élvezett. A versailles-i békeszerződés hatályba lépésével a város feletti szuverenitás a szövetséges hatalmakra szállt át, amelyek első körben a kialakulóban lévő rendezés biztosítása érdekében odaküldték katonáikat. A brit és francia csapatok 1920. február 13-a és 1920. november 15-e között állomásoztak a városban.

A katonák odavezénylésével egyidejűleg a szövetségesek megbízták Sir Reginald Towert, hogy mint a helyi megbízottjuk és az ideiglenes danzigi közigazgatás feje képviselje ott az érdekeiket. Ebben segítségére volt a korábbi polgármester, H. Sahn által elnökölt átmeneti államtanács, amelynek fő feladata a terület alkotmányozó gyűlésének az előkészítése volt. Az utóbbi testület aztán valóban megfogalmazott egy danzigi alkotmánytervezetet, amelyet 1920. augusztus 11-én el is fogadtak. Ezt a dokumentumot Sir Reginald Tower mint a Nemzetek Szövetségének danzigi főképviseelője elküldte a világszervezet Tanácsának, amely néhány kisebb módosítás kikényszerítése után az év novemberében jóvá is hagyta azt. Ezek után 1920. november 17-én a Nagykövetek Értekezlete deklarálta Danzig Szabad Város megalakulását, majd a külföldi csapatok visszavonultak a térségből.⁶⁰

Az alkotmánymódosítás joga a helyi parlamentként működő Népgyűlést illette meg (a szerkezetéről lásd alább), amely a képviselők kétharmados jelenléte mellett, kétharmados többséggel tudta elfogadni az alkotmánymódosításokat. A Nemzetek Szövetsége Tanácsának viszont vétőjoga volt az olyan alkotmánymódosításokkal szemben, amelyek szerinte sértették az egész rendezést. Maga az alkotmány egyébként alapvetően a német weimari alkotmány mintájára készült, annak szellemiségét követte. Ez azt is jelentette, hogy az első része az államszervezeti kérdésekkel, a második nagy része pedig az alapjogokkal foglalkozott.⁶¹

Danzig Szabad Város általános jellemzői és jogállása

A fenti módon létrehozott új nemzetközi entitás területe 1893 négyzetkilométert foglalt magában, amelyen valamivel több mint 350 000 lakos élt. Danzig Szabad Város húszéves fennállása alatt körülbelül 50 000 fővel nőtt meg a helyi lakosság száma – az 1919. évi körülbelül 350 000 lakosból 1939-re már 400 000 lakos lett. Ebből a létszámból hozzávetőleg a fele magában Danzigban élt, a másik fele pedig

59 Ezt a szerződést 1921 októberében követte a varsói bilaterális szerződés, amely pontosította, ill. konkretizálta a párizsi szerződés rendelkezéseit. Uo. 193.

60 *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 189.

61 Uo. 192–193.

a környező négy kisvárosban, illetve a további majdnem 250 faluban. A Lengyelország által sokat emlegetett lengyel kisebbség aránya a helyi lakosságon belül 5 és 9% között mozgott.⁶²

A lengyel ajkú lakosság száma egyébként nagyon dinamikusan növekedett ebben az időszakban – az 1924. évi 12 000 főből 1934-re már 25 000 fő lett. Ebbe a számba azonban nemcsak a helyi őslakosok értendők bele, hanem azok a lengyel hivatalnokok és egyéb közalkalmazottak is (családtagjaikkal együtt), akik a lengyel állam különböző danzigi ügynökségeinél, képviselteinél vagy cégeinél dolgoztak. Ezen személyek számára Lengyelország el akarta érni az exterritoriális jogállást, de a főbiztos ehhez nem járult hozzá, és úgy döntött, hogy a diplomáciai immunitást élvező személyek kivételével a többi helyi lengyel lakos a helyi jogszabályok hatálya alá és a helyi hatóságok illetékességébe kell hogy tartozzon.⁶³

A Danzig és környékén tartózkodó lengyelek jogállása nem volt egységes. Közülük mintegy hatvanan diplomáciai immunitást élveztek, mert a lengyel állam képviselőiként a lengyel diplomáciai képviselőten, a lengyel–danzigi kikötői hatóságnál, illetve vezetőként a lengyel vámhivatalnál és postánál dolgoztak. A második csoportot azok a lengyel kormánytisztviselők alkották, akik a különböző lengyel állami hatóságoknál, ügynökségeknél vagy képviselőteknél tevékenykedtek. Családtagjaikkal együtt hozzávetőleg tizenötezeren voltak. Bár nem élvezték a diplomáciai immunitást és a helyi törvények hatálya alá tartoztak, a munkájuk során nem a danzigi hatóságoknak, hanem a lengyel feletteseiknek engedelmeskedtek. A harmadik kategóriát azok a lengyel állampolgárságú kereskedők, üzletkötők, ügynökök vagy más szakemberek alkották, akik danzigi joghatóság alá tartoztak. Számuk két-hármezer fő körül járhatott. Végül ott voltak még azok az őshonos lengyelek, akiknek ősei már emberemlékezet óta ott éltek, többnyire mezőgazdasággal foglalkoztak, és többségükben a mazúriai–kasub dialektust beszélték. A kisebbségi jogukat egyrészt a lengyel–danzigi párizsi szerződés garantálta, másrészt a danzigi alkotmány 4. cikkelye.⁶⁴

Az egész danzigi rendezés és a város korlátozott szuverenitású működésének megértéséhez mindenekelőtt ismerni kell a nemzetközi döntéshozók indokait. A bonyolult szerkezetű Danzig Szabad Város létesítésének legfőbb oka ugyanis az volt, hogy egyrészt a helyi németek ne érezzék úgy, hogy őket bekebelezte a velük szemben ellenséges új lengyel állam, másrészt pedig az, hogy a lengyelek mégis csak szabadon használhassák a kiváló adottságú és logisztikájú kikötő lehetőségeit. A Nemzetek Szövetségének feladata tehát kettős volt – garantálni a helyi németek jogait és jó közérzetét, valamint elősegíteni a lengyel kereskedelmi és egyéb logisztikai érdekek érvényesülését.⁶⁵ Ebből az alapvetésből született az összes alább ismertetett jogi megoldás és konstrukció.

62 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 355.

63 *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 209.

64 Uo. 209–210.

65 *Simon Chesterman*: *You, the People. The United Nations, Transitional Administration and State-Building*. Oxford University Press, Oxford, 2004. 20. Az ezzel a rendezéssel létrehozott lengyel

Danzig Szabad Város az önálló államiság több attribútumával volt felruházva, mint annak idején Krakkó. Ennek megfelelően Danzig rendelkezett saját állami zászlóval és címerrel, valamint kereskedelmi lobogóval, továbbá 1924 óta saját jegybankkal és saját pénznemmel is. A Danzigi Bank ugyanis jogosult volt kibocsátani az úgynevezett gulden helyi pénznemet, melynek árfolyamát az angol font-hoz igazították: egy angol font huszonnégy guldent ért.⁶⁶ A városi és városkörnyéki rendet 2000 fős állami rendőrség felügyelte, amely a legmodernebb könnyűfegyverekkel volt felszerelve és tartalékosokkal is kiegészült. Ez a testület ellátta a kikötői rendőrség feladatait, illetve foglalkozott idegenrendészettel is. Végül a szabad város rendelkezett saját önálló postaszolgálattal is, tehát a külfölddel való ilyen jellegű érintkezésben nem volt kénytelen mindenben a lengyel postára támaszkodni.⁶⁷ A szabadállam alapvetően saját magát igazgatta a saját hatalmi szervei és közigazgatása révén. A Nemzetek Szövetsége ebben a folyamatban inkább csak felügyelői és döntőbírói szerepet játszott.⁶⁸

Danzig Szabad Város a külpolitikában ugyanakkor nem volt szuverén. Az 1919-ben és 1920-ban született rendezés értelmében nem rendelkezett nemzetközi jogalanyisággal, és emiatt nem folytathatott önálló külpolitikát sem. Érdekeinek képviselője a lengyel állam diplomáciai és konzuli apparátusára hárult. Ez vonatkozott arra az esetre is, amikor a danzigi állampolgárok külföldön bajba kerültek. Ilyenkor a lengyel konzulátusoktól kérhettek védelmet, illetve segítséget, annak ellenére, hogy ők a szó szoros értelmében nem voltak lengyel állampolgárok.

A lengyel állam elvben köteles volt hivatalosan kifejtett kérésre lehetővé tenni a danzigi állampolgárok bevonását a külföldön működő lengyel konzulátusok munkájába, de ez csak egy esetben valósult meg, a hamburgi lengyel konzulátus esetében. Ugyanakkor a lengyelek többször sikeresen „kivédték” azt, hogy danzigiakat bevonjanak fontosabb nemzetközi konferenciák munkájába, pedig arra is kötelezték őket, hogy a delegációjukban helyet biztosítsanak a szabadállam képviselőinek. Emiatt a danzigi delegátusok 1923-ban nem tudtak részt venni a berni nemzetközi vasúti konferencián, sem pedig 1924-ben az Egyetemes Postaegyesület stockholmi konferenciáján.⁶⁹

A lengyel állam érdekeinek danzigi képviselőjét egy diplomáciai iroda látta el, melynek nevében azonban nem szerepelt a „diplomáciai” jelző. A Lengyelország Főbiztosa Danzigban (franciául: Commissaire Général de la République de Pologne auprès de la Ville Libre) címre hallgató tisztviselő és apparátusa értelemszerűen Danzigban székelt, ahol diplomáciai immunitással is bírt. Danzig Szabad Város

korridorok volt még egy előnye – területileg elválasztotta a német fennhatóságú Kelet-Poroszországot Németországtól. Uo. 20.: 29. jz.

66 A poszt-daytoni Bosznia-Hercegovinában jó néhány évtizeddel később a békeépítő nemzetközi közösség hasonló megoldást választott – a boszniai konvertibilis márka árfolyamát stabilan a német márkához kötötték.

67 *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 193–194.

68 *Ralph Wilde*: From Danzig to East Timor and Beyond. The Role of International Territorial Administration. *The American Journal of International Law* 95. (2001) 3. sz. 596.

69 *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 199.

azonban sem Varsóban, sem másutt nem rendelkezett önálló külképviselettel. A város nevében egyébként a Szenátus elnöke volt jogosult aláírni a nemzetközi megállapodásokat. Azokat azonban Lengyelországgal is kénytelen volt megtárgyalni.⁷⁰

Ez a konstrukció természetesen sok súrlódásra adott okot és néha konfliktusokhoz is vezetett. Ezek az ügyek egészen Hágáig eljutottak. Az ottani Állandó Nemzetközi Bíróság egyik 1930. évi tanácsadó véleményében⁷¹ megpróbálta kijelölni a lengyelek és a danzigiai külügyi mozgásterének határait, illetve az érintkezésük elveit. A vélemény értelmében tehát a lengyel kormány nem folytathatott olyan külpolitikát Danziggal kapcsolatban, amely az utóbbi akarata ellenére fogalmazódott meg, ugyanakkor Danzig sem várhatta el Varsótól az olyasfajta „danzigi” külpolitika folytatását, amely ellentétes lenne saját politikájával. Természetesen Danzig Szabad Város külpolitikai lehetőségei az önálló külképviselet és nemzetközi cselekvőképesség híján jóval korlátozottabbak voltak, mint a lengyel állam mozgásteré, amely a Nemzetek Szövetségének fontos és megbecsült tagjai közé tartozott. A danzigi szervek kifelé irányuló postája is a varsói külügyminisztériumon keresztül ment. A kivételt csupán a Nemzetek Szövetségének Tanácsával, annak főbiztosával és az Állandó Nemzetközi Bírósággal való levelezés jelentette. Lengyelország tehát sokkal könnyebben tudta a danzigiakat kész tények elé állítani, mint fordítva.⁷²

A szuverenitás korlátozásának részét képezték azok a korlátozások is, amelyek a fegyveres erőkre és a fegyverkezésre vonatkoztak. A Nemzetek Szövetsége Tanácsának előzetes beleegyezése nélkül a terület nem szolgálhatott katonai vagy tengerészeti bázisként, továbbá nem emelhetett erődítményeket és nem gyárthatott fegyvereket.⁷³ Lengyelország, amely az 1920-as lengyel–szovjet háború idején nagyon rossz néven vette a francia fegyverszállításokat megnehezítő helyi munkás- és vasutassztrájkot, mindenképpen törekedett arra, hogy legalább muníciós raktára és kisebb katonai egysége legyen a kikötő közelében. A danzigiak viszont az ott tárolt hadianyag robbanásától féltek – legalábbis hivatalosan. Lengyelország 1925-ben valóban elfoglalta a Westerplatte erődben lévő raktárat, és csapatai ott maradtak egészen a II. világháború kitöréséig. Ettől kezdve állandó vita tárgyát képezte, hogy a helyiek képviselői jogosultak-e ellenőrizni a westerplattei raktárakat vagy sem. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa is foglalkozott e kérdéssel és egyezsége ösztönözte a vitázó feleket. Danzig és Lengyelország 1928-ban kötötte meg erről szóló szerződését. Az akkor aláírt dokumentumban úgy döntöttek, hogy csak személyesen a danzigi rendőrség vezetője jogosult a raktárak ellenőrzésére. A lengyel katonai őrség egyébként nem volt jelentős – a feszült 1930-as években is csupán 22 tisztből és 66 katonából állt.⁷⁴

70 Uo. 198.

71 Permanent Court of International Justice, Advisory Opinion, Series B., No. 18. (1930. aug. 26.) 13.

72 *Ydít, M.*: i. m. (3. jz.) 199.

73 Uo. 197.

74 Uo. 207–208.

A lengyel állam helyi előjogai főleg azokat a területeket érintették, amelyek a kikötő zavartalan használatához, illetve a lengyel–danzigi vámunió működtetéséhez kötődtek. A danzigi kikötőt egy közös kikötőhatóság (The Danzig Port and Waterways Board) felügyelte, amelybe a lengyel állam, illetve a szabad város 5-5 képviselőt delegált. A semlegesnek számító elnök által irányított testület fő feladata a kikötő kihasználásának és igazgatásának az ellenőrzése volt. A munkáját segítette egy 120 fős speciális kikötői rendőrség, amely 1934 előtt még a danzigi rendőri erők kötelékébe tartozott. 1934 és 1939 között azonban e vegyes rendőri testület már csak a kikötőhatóságnak volt alárendelve. A kikötővel kapcsolatos összes nyereséget és veszteséget fele-fele arányban kellett megosztani Lengyelország és Danzig között.⁷⁵

Közvetve a kikötő működtetésével függött össze a vasúti hálózat és a postaszolgálat megszervezése is. A vasút ellenőrzése és adminisztrálása alapvetően a lengyel állam feladata lett. Csupán a kisvasút és a villamosok tartoztak Danzig tulajdonába. Ugyanakkor a Lengyel Vasúti Igazgatóság nem rendelkezett szuverén jogokkal Danzigon belül, hanem kénytelen volt alárendelni magát a helyi jogszabályoknak. A helyi ingatlanadó fizetéséből viszont kivonták a lengyel vasutak tulajdonát.⁷⁶

Érdekes, de a legtöbb vitát nem a közlekedés, hanem a posta- és távírdszolgálat megszervezése okozta a lengyel–danzigi viszonyban. Ezek a viták az úgynevezett postaláda-háborúban kulmináltak 1925-ben. Akkor a lengyel posta saját ládákat próbált elhelyezni Danzig közterein. Tette ezt annak ellenére, hogy a főbiztos 1922. évi döntése értelmében a lengyelek csak a kikötőben nyithattak volna postafiókot. Ezúttal nem kevesebbről volt szó, mint a lengyel területek és a szabad város közötti érintkezés ellenőrzéséről, de a kifelé irányuló kommunikáció sem volt mellékes. Nem meglepő tehát, hogy ezzel a kérdéssel a főbiztoson kívül a Tanács is foglalkozott, sőt a hágai bíróság is állást foglalt ebben az ügyben egy tanácsadó véleménnyel.⁷⁷

A közjogi felépítés és a politikai fejlődés

A nemzetközi közösség által 1920 végén jóváhagyott helyi alkotmány értelmében a törvényhozó hatalom a 120 tagú⁷⁸ egykamarás Népgyűlést (Volkstag) illette meg, amelynek tagjait négyévente választották, mégpedig demokratikus – azaz általános, egyenlő, titkos és közvetlen – választójog alapján. A választások tisztaságát végső soron a danzigi Legfelső Bíróság felügyelte, amelyhez a választások érvényessége

75 Uo. 202.

76 Uo. 204. A Danzig Szabad Város területén áthaladó lengyel vasút sajátos igazgatása nem volt példa nélküli a történelemben. 1872 és 1919 például Németország is hasonlóképpen igazgatta a luxemburgi vasutat, vagy 1898 és 1950 között az oroszok a kínai területen áthaladó orosz–mandzsúriai vasúti infrastruktúrát.

77 Permanent Court of International Justice, Advisory Opinion, Series B., No. 11.

78 Ez a létszám 1930-ban 72 főre csökkent. Ld. *Witowski, W.*: i. m. (11. jz.) 356.

miatt is panaszt lehetett emelni. A képviselő-testület egyébként saját akaratából vagy a Szenátus által jóváhagyott referendum követelésére osztlathatta fel önmagát. A döntéseit egyszerű vagy minősített (azaz kétharmados) többséggel fogadhatta el, a határozatképességhez pedig a képviselők legalább felének a jelenléte volt szükséges.⁷⁹

A Népgyűlés komoly kreációs jogokkal is rendelkezett – megválaszthatta saját elnökét, alelnökét, illetve titkárát. Ez a szerv választotta meg továbbá azokat a delegátusokat, akik a különböző nemzetközi konferenciákon és tanácskozásokon képviselték Danzigot. Innen merítette legitimitását a végrehajtó hatalmat gyakorló Szenátus, amelynek tagjait a Népgyűlés választotta meg négy évre, mégpedig titkos választással. Természetesen ennek a szervnek tartozott felelősséggel is, tehát a parlamenti bizalom nélkül Danzigban sem lehetett kormányozni. A szenátorok egy része szakember volt, a többiek inkább politikusok. A szakember szenátorokat egy időben főszenátoroknak is hívták. A danzigi Szenátusban ebben az időben egyszer sem ült lengyel.⁸⁰

A szenátorok közül egyet mindig elnöknek és egyet alelnöknek választottak. A szenátusi ülések rendszerint titkosak voltak, de a testület köteles volt ellátni a szükséges információval a Nemzetek Szövetségének Tanácsát. A Szenátus felügyelte és irányította az egész danzigi közigazgatási apparátust, kinevezte a köztisztviselőket, előkészítette és végrehajtotta a költségvetést, azaz kormányként működött. Ugyanakkor nemcsak a végrehajtás, hanem a jogalkotás területén is komoly pozícióval rendelkezett. A Szenátusnak például halasztó hatályú vétőjoga volt a Népgyűlés határozataival szemben, továbbá népszavazást írhatott ki az általa vitatott jogi normákról.⁸¹

A bírósági szervezet követte az akkori polgári Európában megszokott modelleket. Ennek megfelelően a közigazgatástól függetlenül működött. A bírákat egy speciális bizottság választotta és ebbe a Nemzetek Szövetsége nem nagyon tudott beleszólni. Egyébként az egész szervezet hasonlított az akkori németországi mintára – az alapszinten álltak az elsőfokú bíróságok, összesen négy (Amtsgericht), felettük állt a Fellebbviteli Bíróság (Landesgericht) és a felett pedig a Legfelső Bíróság (Obergericht). Danzig rendelkezett saját ügyészséggel (Staatsanwaltschaft) és külön rendőri bírósággal, amely a kisebb szabálysértéseket bírálta el.⁸²

Danzig Szabad Város területe összesen öt járásra volt felosztva, ebből kettő városi és három vidéki jellegű volt. Az első kategóriába maga a város és a közeli Sopot település tartozott. A helyi önkormányzatok ezen a járási, valamint települési szinten működtek. Mindegyiket közvetlenül választották. Az önkormányzati ügyekben a végrehajtó hatalom a választott képviselő-testületek által ellenőrzött szervekhez tartozott. A hatalmi terminológia hasonló volt, mint az „országos” (azaz városállami) szinten.⁸³

79 *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 191–192.

80 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 356.

81 *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 192.

82 Uo. 193.

83 *Witkowski, W.*: i. m. (11. jz.) 357.

A danzigi politikai élet nagymértékben hasonlított a németországi politikára, beleértve annak pártrendszerét és a politikai fejlemények dinamikáját is. Az egyetlen kivételt talán a kisebbséget képviselő „lengyel párt” jelentette. Sokáig a legjelentősebb pártnak a Német Nemzeti Néppárt (Deutschnationale Volkspartei) számított, amely egészen 1933-ig, a nácik hatalomra jutásáig tudta irányítani a térséget, hiszen az akkori elnökök e párt színeiben politizáltak. A második legjelentősebb erő a német nemzetiszocialisták képviselték, akiket egyébként Németországból irányítottak. Mellettük jelen voltak még a helyi közéletben a katolikus centrupártiak, a szociáldemokraták és a kommunisták is. 1933-ban azonban a választásokat 50%-os többséggel megnyerő nácik átvették a hatalmat, és azt azután már nem engedték ki a kezükből. Igaz, egészen 1939-ig a nemzetközi közösség felügyelete alatt voltak kénytelenek kormányozni, ami például abban is megnyilvánult, hogy nem tudták felszámolni a többpártrendszert.⁸⁴

A Nemzetek Szövetségének és főbiztosának szerepe Danzigban

A Danzig Szabad Város és a Nemzetek Szövetsége⁸⁵ közötti jogi kapcsolatot a versailles-i békeszerződésnek korábban már idézett 103. cikkelye alapozta meg. A világszervezet feladata lett tehát a danzigi alkotmány és demokratikus kormányzat védelme, továbbá Danzig megvédése a külső agresszióval szemben, és végül a lengyelek és a danzigiak közötti nézeteltérések elsimítása. A Nemzetek Szövetsége ennek értelmében, illetve ennek megfelelően egy főbiztost nevezett ki Danzigba, aki a helyi alkotmány garantálója lett, valamint neki kellett első fokon elbírálnia a lengyel állam és a danzigiak között keletkezett azon jogvitákat, amelyek a terület státusára vonatkozó nemzetközi megállapodásokból következtek.⁸⁶ A főbiztos tehát egyfajta döntőbíró és főfelügyelő lett. A főbiztosnak valóban rengeteg munkája volt, mert a szabad város szervei nagyon sok lengyel lépést panaszoltak be nála. Több mint 8 döntést hozott a 66 vitás ügyben – igaz, ezek többségét valamelyik fél megfellebbezte a Nemzetek Szövetsége Tanácsánál, ez volt ugyanis az a fórum, amely legfelső szinten eldönthette e vitákat. Ez a szerv általában a főbiztosnak adott igazat, csupán egyetlen esetben változtatta meg érdemben a határozatát.⁸⁷ A Tanács ezekben az ügyekben többször a Hágában székelő Állandó Nemzetközi Bírósághoz fordult, amely általában tanácsadó véleményeivel segítette azt.⁸⁸

A mindenkori főbiztos tehát egyáltalán nem volt könnyű helyzetben. Mindez különösen igaz volt az 1933 utáni időszakban, amikor bizonyos mértékig végig kellett néznie a szabad város „nacifikálását”. Ezt a folyamatot az egyes főbiztosok nem nézték tétlenül. Ebben az időszakban viszont a főbiztos már nem annyira a

84 *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 194.

85 E szervezet jellegéről és szerkezetéről ld. *Blahó András–Prandler Árpád*: Nemzetközi szervezetek és intézmények. Aula, Bp., 2005. 47–58.

86 *Ydit, M.*: i. m. (3. jz.) 195.

87 Uo. 195.

88 Uo. 190. és 195.

kétoldalú vitákat továbbította a Tanács elé, hanem sokszor az egyes danzigi lakosok és csoportok panaszait, amelyek a helyi alkotmány rendelkezéseinek a helyi hatalmi szervek általi megsértését kifogásolták.⁸⁹

A főbiztos megbízatása rendszerint három évre szólt. Természetesen a főbiztos diplomáciai immunitást élvezett. A szabadállam majdnem húszéves fennállása alatt összesen tíz főbiztos cserélődött ki ezen a poszton. Közülük négyen britek voltak, ketten olaszok, egy-egy pedig dán, holland, ír és svájci.⁹⁰ Nem mindegyik töltötte ki azonban az előírt hároméves időszakot. A legutolsó főbiztos, a svájci állampolgárságú Burckhardt jogászprofesszor 1939. szeptember 1-jén a bevonuló németektől két órát kapott arra, hogy elhagyja a várost!⁹¹ Annak ellenére is ez a sors várt rá, hogy a nemzetközi szervezet intencióinak megfelelően az elődjénél-visszafojtottabban, jogászasabban próbálta mérsékelni az egyre kevésbé szabad városban érvényesülő tendenciákat.

A II. világháború alatt Danzig a Német Birodalom szerves része lett, így részesült a legyőzöttek sorsában is. A háború után nyilvánvalóvá vált, hogy Danzig többé nem tartozhat Németországhoz, és az is hamar egyértelművé vált, hogy szabad városi státusát sem kapja vissza. Az 1945-ben alakult ENSZ sem akart a városba főképviselőt küldeni. A terület lengyel fennhatóság alá kerülését senki sem vitatta. A képzeletbeli végső pecsétet a város hovatarozására az 1975-ben elfogadott Helsinki Záróokmány aláírói tették.⁹²

Összegzés

A danzigi és a krakkói szabad város(állam) nemzetközi szerepe minden hasonlósága mellett sokban különbözött egymástól. A Nemzetek Szövetsége – bár e szervezet mögött is nagyhatalmi érdekek álltak – sokkal lazábban felügyelte Danzigot, mint a Lengyelországot korábban felosztó nagyhatalmak Krakkót. A danzigi önállóság legfőbb ellenfele Lengyelország volt, amely ugyan fontos regionális szerepet játszott Európában, ereje azonban nem volt mérhető a bécsi kongresszus utáni Ausztriához, Oroszországhoz és Poroszországhoz.

A különbségek másik része az adott kor különbözőségéből, továbbá – Danzig esetében – a korábbi (egyebek mellett Krakkóban szerzett) tapasztalatok feldolgozásából és végül az események eltérő politikai dinamikájából fakadt. Az utóbbi szempont talán a legjelentősebb. A 19. századi Krakkó esetében ugyanis a kezdetben kapott önállóság az 1830/1831. évi sikertelen lengyel függetlenségi felkelés hatása alatt zsugorodni kezdett, és az 1840-es évekre a helyi közjogi szervek hatalmi pozíciója majdnem teljesen elsorvadt. Danzig esetében éppen ellentétes folya-

⁸⁹ Uo. 196.

⁹⁰ Erről ld. uo. 196.: 20. jz.

⁹¹ Ezen főbiztos nagyon érdekes visszaemlékezéseket hagyott hátra erről az időszakról. Ld. *C. J. Burckhardt: Meine Danziger Mission. Zürich–München, 1960.*

⁹² *C. A. Whomersley: The international legal status of Gdansk, Klaipeda and the former East Prussia. International and Comparative Law Quarterly 42. (1993) 926–927.*

mat zajlott le. Itt a Nemzetek Szövetsége egyenletesebben kezelte a danzigi szervek mozgásterét, pedig az 1933-ban a helyi törvényhozásban hatalomra került német nemzetiszocialisták nem bizonyultak könnyű és kooperatív partnernek a nemzetközi közösség számára. Ellenkezőleg, a Nemzetek Szövetségének tisztviselői egyre kevésbé tudtak mit tenni az agresszív helyi nácikkal, akik mögött németországi pártfogóik álltak. A danzigi állam utolsó esztendei izgalmas képlet elé állították a korabeli és a későbbi szemlélőket, amikor a demokratikus nagyhatalmi közösség gyámkodása mellett egy tekintélyelvű, majd diktatórikus rezsim volt születőben, mégpedig a helyi lakosság demokratikus akaratából.

IVÁN HALÁSZ

POLISH CITY-STATES UNDER INTERNATIONAL SUPERVISION IN PRE-1939 EUROPE: CRACOW AND DANZIG AS FREE CITIES

The study deals with two areas of „free city” status which emerged on Polish territory – the Republic of Cracow which existed between 1815 and 1846, and the Free City of Danzig which subsisted from 1919 and 1939. Both entities came to existence through the will of the great powers which emerged victorious from previous wars – the first at the Congress of Vienna, the second as part of the Versailles peace system. While officially both areas were regarded as „free state” or „free city”, in practice both manifested a peculiar mixture of local self-government and international supervision. As a matter of fact, in questions of truly great importance it was almost the second factor that prevailed.

The differences in the features of international supervision mainly sprang from differences between the two periods. Namely, in the first half of the 19th century there existed no international organisation of universal extension and general competence assumed in the interwar period by the League of Nations. Consequently, the interests of great powers were asserted directly in Cracow through the agency of the personal representatives of Russia, Austria and Prussia. In the interwar period, on the other hand, international control took a more sophisticated form through the mediation of the League of Nations.

The political and constitutional development of both Cracow and Danzig was fairly dynamic in the period investigated here. Yet there was an important difference: while in the Republic of Cracow the room of manoeuvre for the local political bodies decreased and the influence of the great powers increased constantly, in the Free State of Danzig, where such a development would have been highly justified, the process went in fact the other direction. Here the local representative of the League of Nations and his apparatus faced ever increasing difficulties from the 1930s in dealing with the local Nazis who, while enjoying the external support of Nazi Germany, acquired political legitimacy through popular backing gained in the course of free elections. It is thus far from surprising that Danzig became one of the first theatres of the struggles which shortly evolved into WW2.

The study does not focus exclusively on the political developments, however; it also tries to picture the international legal status of the two entities, as well as their constitutional structures, touching upon such aspects as the workings of local self-government, the legal status of ethnic minorities, the problem of customs duties, the organisation of postal services, or the problem of currencies used.

CONTENTS

STUDIES

- Beatrix F. Romhányi: Monastic Network – Settlement System – Population.
On the demographic changes of the medieval Hungarian Kingdom 1
- Géza Pálffy: The Century of Ruptures and Compromises:
The History of the Kingdom of Hungary in the Seventeenth Century from a New Perspective 51
- Gábor Erdődy: László Szalay the Politician 67
- Iván Zoltán Dénes: Gyula Szekfü's Image of Gábor Bethlen 97

WORKSHOP

- Márton Szilágyi: To Bear the Unbearable. The Prison-World of the Convicts
of the Martinovics Conspiracy 121
- Iván Halász: Polish City-states under International Supervision in Pre-1939 Europe:
Cracow and Danzig as Free Cities 131

REVIEW ARTICLE

- Researches on the Angevin Monarchy in Hungary from an Italian and French Perspective 155

COMMEMORATION 175

E SZÁMUNK SZERZŐI

DÉNES IVÁN ZOLTÁN, az MTA doktora, eszmetörténész (Budapest) • ERDŐDY GÁBOR, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • ARMAND JAMME, directeur de recherche (CNRS, Paris) • HALÁSZ IVÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet), a Sziléziai Egyetem (Opava) Közpolitikai Karának vendégprofesszora • VINNI LUCHERINI (Università degli Studi di Napoli Federico II) • SERENA MORELLI (Seconda Università degli Studi di Napoli) • PÁLFFY GÉZA, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • PÉTER KATALIN, az MTA doktora, kutató professor emeritus (MTA BTK TTI) • F. ROMHÁNYI BEATRIX, a történelemtudományok kandidátusa, tanszékvezető egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • SZÁSZ ZOLTÁN, a történelemtudomány kandidátusa, ny. tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE)

ELTE=Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI=Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1014 Budapest, Úri utca 53.,
telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A Történelmi Szemle 2015-ös évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

